

A MUNDUS CERERIS SZEREPE RÓMA ALAPÍTÁSÁBAN

MAGDUS Tamás*

SzTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Magyarország

Kecskeméti Katona József Múzeum, Magyarország

Beérkezett: 2023. augusztus 23. • Elfogadva: 2024. január 28.

© 2024 A szerző



ABSZTRAKT

A Ceres istennőhöz kapcsolódó egyik legfontosabb átmeneti rítus a *mundus* megnyitása. A *mundus* olyan objektum Rómában, aminek megnyitása különleges alkalmakkor tartott állami rituálé volt. Amíg a *mundus* nyitva volt, a holtak szellemei járták keresztül a világot, így minden akkor folytatott tevékenységet rossz előjelek fenyegettek. Sok vita övezi a *mundus* kérdéskörét, mert nem ismerjük a megjelenésének formáját, pontos elhelyezkedését, és a szokás eredetét is homály fedi. Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogyan kapcsolódott Ceres mint agráristenség az élet és a halál kettősségéhez, miért kapcsolják alakjához a *mundust*, és ez miként jelenik meg a római szerzők munkáiban. Kitérünk arra is, hogy a *mundus Cereris* hogyan jöhetett létre Róma alapításakor, mi volt a célja, és mit jelentetett a korabeli rómaiaknak.

KULCSSZAVAK

Ceres, *mundus*, Remus, átmeneti rítusok, alapítás

* Levelező szerző. E-mail: tomimagdus@gmail.com.

BEVEZETÉS

A római vallásban a város alapításától a királyságon és a köztársaságon át a császárkorig igen nagy népszerűségnek örvendett Ceres istennő és az őt körülvevő kultusz. Ez önmagában nem meglepő, hiszen agráristenségként ugyanolyan alapvető volt a tisztelete, mint a kenyér és a búza, amit neki köszöntek meg egy-egy ünnepe alkalmával. Ugyanakkor nem nevezhetjük pusztán mezőgazdasági deitásnak, hiszen alakja, akárcsak a rómaiak vallási élete, egyáltalán nem volt homogén, hanem több elemből tevődött össze.

Ceres leginkább meghatározó szerepe valóban a mezőgazdasághoz köthető, hiszen a szántás, vetés, aratás, a kenyér és a gabona, a gyümölcsoltás isteneként tisztelték, de elsődleges és közvetlen szerepe volt mind az emberi, mind pedig az állati és növényi fertilitásban is. Jelenléte emellett észlelhető a különböző liminális rítusokban is, mint amilyen a születés, a felnőtté (nővé) válás, a házasság és a halál. A rómaiak ezen rítusokat és szertartásokat igen komolyan vették, mert pontosan tudták, hogy amennyiben elmulasztják vagy hibát vétenek a bemutatása közben, akkor az istennő aszályal, betegséggel sújtja a gabonákat és állatokat, a rómaiak mindennapi betevőit. Ezt talán legjobban Polybios érzékelteti, miközben általános-ságban beszél a rómaiak vallásgyakorlásáról:

„A legjellemzőbb vonása azonban a római társadalomnak, amely fölényét másokkal szemben biztosítja, az istenek tiszteletének sajátos jellege. Éppen ez a sajátosság a római államrend egyik alapja, amit más államok esetében bírálni szoktak, és ez pedig nem más, mint a babonás vonásokkal átszőtt istenhit. Mert szinte el sem tudjuk képzelni, hogy náluk a vallási gyakorlat milyen magas fokra fejlődött és milyen döntő szerepet játszik az egyének és az egész állam életében egyaránt.”¹

Polybios leírása a rómaiak „babonásságáról” igazolást nyer a Cereshez köthető rítusokban is, hiszen a rosszul elvégzett szertartáson az örökség, a házasság, a család vallási tisztasága is múlhatott.² A Polybios által emlegetett „homályos félelem és szorongó hangulat” különösen igaz volt azon szertartásokra, amelyek valamilyen módon a halálhoz, a temetési szertartásokhoz voltak köthetőek. A rómaiak hétköznapjaiban a halál állandó szereplő volt. Elég, ha csak az arénák küzdelmeire, a gyermekhalandóságra vagy a háborúkra gondolunk,³ de említhetjük a nagy államférfiak öngyilkosságát, vagy a hadvezérek önfeláldozását is.⁴ Ugyanakkor nemcsak a halál, de a halottakra való emlékezés is mindennapos volt a rómaiaknál és fontos részét képezte életüknek.⁵ Ennek az emlékezésnek az egyik fontos eleme a *mundus* megnyitása.

¹ Polyb. VI. 56. 6–8: μεγίστην δέ μοι δοκεῖ διαφορὰν ἔχειν τὸ Ῥωμαίων πολίτευμα πρὸς βέλτιον ἐν τῇ περὶ θεῶν διαλήψει. καὶ μοι δοκεῖ τὸ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ὀνειδιζόμενον, τοῦτο συνέχειν τὰ Ῥωμαίων πράγματα, λέγω δὲ τὴν δεισιδαιμονίαν: ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ἐκτετραγώδηται καὶ παρειαίηται τοῦτο τὸ μέρος παρ’ αὐτοῖς εἰς τε τοὺς κατ’ ἰδίαν βίους καὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως ὥστε μὴ καταλιπεῖν ὑπερβολήν. Muraközy Gyula fordítása.

² Erről bővebben MAGDUS (2021) 27–46.

³ EDWARDS (2007) 5–9.

⁴ HEGYI W. (2018) 19–20.

⁵ HEGYI W. (2018) 122–125.



A mundus

„Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est: forma enim eius est, ut ex his qui intravere cognoscere potuit adsimilis illae.” eius inferiorem partem veluti consecratam Dis Manibus clausam omni tempore, nisi his diebus qui supra scripti sunt, maiores censuerunt habendam, quos dies etiam religiosos iudicaverunt ea de causa quod quo tempore ea, quae occulta et abdita ea religionis Deorum Manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur, et patefierent, nihil eo tempore in rep. geri voluerunt. itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant: non exercitus scribebatur, non comitia habebantur: non aliud quicquam in rep. nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur. (Fest. s. v. mundus, 142.)

A *mundus* olyan objektum Rómában, amelynek megnyitása különleges alkalmakkor tartott állami rituálé volt. Ez az egyik legfontosabb átmeneti rítus, amit az általunk vizsgált istenséghez köthetünk.⁶ Ezen napokat *dies nefastin*ak nyilvánították, amikor tilos minden nyilvános tevékenység. A korlátozás annak a hiedelemnek volt köszönhető, hogy amíg a *mundus* nyitva van, az élők világán holtak szellemei járnak keresztül, így minden ekkor folytatott tevékenységet rossz előjelek árnyékolnak be. A *mundusszal* kapcsolatban sok a nyitott kérdés, hiszen vitatott megjelenése, pontos elhelyezkedése és eredete is.⁷ Maguk a rómaiak is bizonytalanok, ha meg kell határozniuk a fogalmat. A forrásaink mindazonáltal azt mutatják, hogy a *mundus* egyfajta kapuként szolgált az élők és a holtak világa között. De miért és hogyan kapcsolódott Ceres ehhez a liminális rítushoz?

A *mundust* több antik beszámoló említi, közülük a legfontosabbak Festustól és Macrobiustól származnak. Ezek az említések roppant szűkszavúak, nem közölnek túl sok információt. Mivel számtalan részlet tisztázatlan, nehezen tudjuk rekonstruálni a *mundus* megnyitását. Elsőként érdemes Plutarchos *Romulus életrajzát* idéznünk, ahol ha magyarázatot nem is, de fontos kiindulópontokat találunk a *mundus* létrehozásával kapcsolatban:

„A mostani Comitium helyén kerek gödröt ástak, és abba mindazon dolgokból, amit megszoktak és megszerettek, vagy ami természettől fogva szükséges volt számukra, belehelyeztek valamit, végül mindenki hozott egy-egy marék földet onnan, ahonnan származott, és mindezt együtt beledobálták a gödörbe. A gödröt, akárcsak az eget, *mundusnak* nevezték, s ez lett a középpont, ami körül a város kerületét megrajzolták.”⁸

Bár Plutarchos nem ad kellően körültekintő leírást a *mundusról*, az már rögtön feltűnhet, hogy nem ejt szót a holtakról vagy az alvilágról. Helyette azt emeli ki, hogy a *mundust* jelképező gödörbe az elsőként learatott mezőgazdasági termékenyeket helyezték el. Tekintsünk most el ezektől a részletektől, és összpontosítsuk figyelmünket a szerző utolsó mondatára, miszerint a *mundus* volt a jövődöbéli város középpontja, amely köré megrajzolták a város határait.

⁶ Az átmeneti rítusok osztályozásáról: VAN GENNEP (2007) 10–11.

⁷ PEDRUCCI (2018) 628–629.

⁸ Plut. *Rom.* 11: βόθρος γάρ ὀρύγη περὶ τὸ νῦν Κομίτιον κυκλοτερής, ἀπαρχαί τε πάντων, ὅσοις νόμοι μὲν ὡς καλοῖς ἐχρῶντο, φύσει δ' ὡς ἀναγκαίοις, ἀπετέθησαν ἐνταῦθα. καὶ τέλος ἐξ ἧς ἔκαστος ὀλίγην κομίζων μοίραν ἔβαλλον εἰς ταῦτο καὶ συνεμείγνουσιν. καλοῦσι δὲ τὸν βόθρον τοῦτον ᾧ καὶ τὸν ὀλυμπον ὀνόματι μούνον. εἶθ' ὥσπερ κύκλον κέντρον περιέγραψαν τὴν πόλιν. Máthé Elek fordítása.



Fowler már 1912-ben kifejtette a *mundus* eredetéhez kapcsolódó álláspontját. Véleménye szerint a *mundus* eredetileg *penusként*, gabonaraktárként szolgálhatott, ahová, Plutarchos leírásának megfelelően, az aratás utáni gabonát helyezték el. A *mundust* rögzített időpontokban, augusztus 24-én, október 5-én és november 8-án nyitották meg, amikor is különböző, betakarításhoz köthető rituálékat végeztek.⁹ Warde Fowler válasza arra a kérdésre, hogyan lett az egyszerű *penusból mundus*, igen figyelemreméltó: a hely mint az élethez elengedhetetlen termények tárolója egyszerűen szakralizálódott, és etruszk hatásra az ősök védelme alá került.¹⁰

Fowler gondolatmenete logikus és jól alátámasztott, ugyanakkor véleményünk szerint másfajta megközelítésből is vizsgálhatjuk a *mundus* eredeti funkciójának kérdését. A világ/város mértani közepének kijelölése gyakorlati szempontból rendkívül fontos, hiszen ettől a ponttól kell számolni minden távolságot, a város nagyságát stb.¹¹ Minden városnak megvolt a maga középpontja, amit a lakói egyszersmind a világ közepének is tekintettek, és nem is tévedtek nagyot, hiszen saját világuknak, városuknak valóban az a pont szolgált a közepeként.¹²

A tér szervezése alapvető szempont egy újonnan alapított város fejlődésében és önmeghatározásában is, hiszen a térszervezési elvek alapján képet tudunk kialakítani a Rómát alapító népek gondolkodásmódjáról és kulturális háttéréről. Ez a kép nyilvánvalóan erősen töredékes, de néhány fontos következtetés levonására így is alkalmas.

A *mundus* eredete többféle vallási eszményképből, kozmológiai és kozmogóniai elképzelésből is származhat. Bár a *mundus* kozmológiai szempontból egyértelműen szerves része a város testének, ugyanakkor egyfajta törésvonalat is jelent, mert azzal, hogy a földre ástak egy gödröt, megsértették a tér homogenitását, és új átjárót hoztak létre.¹³ Ez az ajtó összekötött valamit valamivel, vagyis a kozmosz kibővült egy másik világgal, az alvilággal.

Ahogy Plutarchos is rámutat, az általunk vizsgált gödröt az éghez hasonlóan *mundusnak* nevezték. Az elnevezést illetően több magyarázat született. Az egyik szerint a föld alatti kamra mennyezete boltíves tetővel volt ellátva. Bár a szakirodalom támogatta és szinte tényként is kezeli ezt az elméletet, a régészek nem találtak ilyenfajta objektumot.¹⁴ Fowler szerint Cato egy épületen belüli gödörre utalt, amely szerinte egy tál alakú bemélyedés volt,¹⁵ a helyiségnek pedig nem volt semmiféle boltíves teteje, hanem inkább pince lehetett. De a *mundusnak* talán nem is az alakja volt a fontos, mindössze az a lényeges, hogy a földre kellett ásni.¹⁶ Az égi analógia és a különböző kozmológiai szintek közötti megfelelés szimbolikája más primitív tár-

⁹ FOWLER (1912) 26–27. Alapjában egyetértünk Fowler értelmezésével, de hiányoljuk a kozmológiai, vallási szempont megjelenését.

¹⁰ FOWLER (1912) 29.

¹¹ Ovidius és Plutarchos nyomán a szakirodalom összeköti a pomerium „megrajzolását” a *mundus* létrehozásának ritusával, ezáltal a két ritus egy egészet alkot. Ezt az elméletet magunk is támogatjuk. Ugyanakkor más vélemények szerint Róma alapításának szempontjából ez nem kézenfekvő, mivel az általunk vizsgált objektum neve par excellence *mundus Cereris*, és semmi köze az alapítás rituáléjához. Bővebben lásd: MAGDELAIN (1990) 182–183. Véleményünk szerint ez az álláspont elfogadhatatlan, nem választhatjuk szét a két ritust.

¹² Lásd például Cerveteri, Capua, Tarquinia esetét. Vö. PEDRUCCI (2018) 626.

¹³ ELIADE (2019) 29.

¹⁴ PEDRUCCI (2018) 626.

¹⁵ FOWLER (1912) 26.

¹⁶ MAGDELAIN (1990) 182–183 tagadja a *mundus* alapítás kori létezését. Elgondolását arra alapozza, hogy a *mundus* csak kései forrásokban jelenik meg, melyek szerzői a későbbi római városok alapító rituáléját vetítik vissza Róma esetére.



sadalmaknál is kimutatható, nemcsak az őslatinoknál.¹⁷ Ezen közösségeknél az a képzet jelenik meg, hogy a középpontot valamilyen szentélyhez, leginkább beavatási szentélyhez teszik hasonlatossá. A halál átmeneti rítus, az élő személy elhagyja az élők világát, és az alvilágba kerül. Kozmológiailag ezt is követheti egy beavatási szertartás, ugyanakkor ezt az eltávozott hozzátartozóinak kell végrehajtaniuk. A latin *mundus* szó rendezett és harmonikus univerzumot jelent. Emlékeztet a görög *omphalos* kifejezésre, amely pontosan a kozmosz középpontját, „köldökét” jelöli. Plutarchosnál a *mundus* szó először azokra az égi terekre vonatkozik, amelyek a fejünk felett vannak, ahol maguk az istenek is találhatóak.¹⁸ Bár a három szféra (ég, föld, alvilág) nyilvánvalóan különböző, mégis tükrözi a *mundus* alapvető szerkezetét, melyben jelen van az égi szféra, ahol az istenek élnek, a föld mint az emberek és általában az élőlények lakóhelye, valamint az alvilág, a halottak és *chthonikus* istenségek otthona. Más szóval a három szféra lépcsőzetes és szimmetrikus, amennyiben az emberek által lakott világot két, istenségek által lakott hely veszi körbe.

CERES MINT AZ ALVILÁG KAPUJÁNAK ŐRZŐJE

Jelen tanulmány szempontjából az egyik legfontosabb kérdést Fowler nem válaszolja meg, nem is említi.¹⁹ Nem köti az istenekhez a *mundus* megnyitását, bár forrásainkból egyértelműen kiderül, hogy Ceres volt az, aki óvta az átjárót. A rómaiak és az istenek kapcsolata a *pax deorumon* alapult, egy *mundus* létrehozásával pedig a *chthonikus* istenségekkel kötöttek békét,²⁰ amennyiben a *mundus* a *chthonikus* istenek áldozati helye lett.²¹ Ha elfogadjuk Fowler elméletét, hogy a *mundus* korábban *penusként* szolgált, akkor egyértelmű az is, miért Ceres kötődik a *mundushoz*. Mint a rómaiak agráristennője, ő volt felelős a bőséges terményért, az abból készülő kenyérért és általánosságban véve is az emberi, állati fertilitásért:

Cereris qui mundus appellate qui ter in anno solet patere: [IX] Kal. Sept. et III Non. Octobr. et [VI] Id. Novemb. Qui vel omni dictus est quod terra movetur. (Fest. s. v. mundus. 54.)

Festus összekapcsolja Cerest a *mundus* megnyitásának szertartásával. Az alapvető kérdés, hogy Ceres mint agráristennő miként lett az alvilág kapujának őrzője? Az egyik válasz, hogy Ceres kiválasztása képzettársítás útján történt, amiből aztán az istenségnek újfajta funkciót adó hagyomány lett. Pedrucci véleménye szerint Ceres ideális választás volt, mert mindhárom szférával kapcsolatban áll. Istennőként az égi szférához tartozik, de miután elrabolták a lányát, Proserpinát, leereszkedik a földre, a halandók világába, hogy megkeresse, majd

¹⁷ PAILLER (1988) 431; ELIADE (2019) 29–31.

¹⁸ Fest. s. v. mundus, 142.

¹⁹ Ceres és a *mundus* kapcsolata erősen vitatott. Sokan kétségbe vonják, hogy a *mundus* *Cereris* azonos a Romulus által létrehozott *mundussal*: COARELLI (1983) 208–226; CHIRASSI-COLUMBO (1984) 418–420; LE BONNIEC (1958) 175–184; MAGDELAIN (1990) 182–183.

²⁰ PEDRUCCI (2018) 627.

²¹ Serv. Aen. 3, 134: *quidam aras superiorum deorum volunt esse, medioximorum id est marinorum focos, inferorum vero mundos*; Fest. s. v. altaria 27.: *Altaria ab altitudine sunt dicta, quod antiqui diis superis in aedificiis a terra exaltatis sacra faciebant; diis terrestribus in terra, diis infernalibus in effossa terra.*



a lányán keresztül kapcsolatba került az Alvilággal, ahol Proserpina az év felét tölti férjével, Dis Paterrel.²² Ceres számos más módon kapcsolódik a földi szférához, hiszen ő tanította az emberiséget a gabonatermesztésre, ő fogta be elsőként az állatokat igavonásra, és ő gyújtotta meg először a tüzet.²³ Alapvetően egyetértünk Pedrucci véleményével, ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy Ceres szerepe még annál is mélyrehatóbb okokra vezethető vissza, mint amilyen mélyre Proserpina elrablásának története vihet minket.

Ceres istennő agráristennőként a földdel ápol szoros kapcsolatot. A földnek két funkciója van, egyrészt életet ad a belőle nyert termények révén, másrészt mint temetkezési hely befogadja a holtakat. Ceresnek a gabonával, növényekkel, állatokkal és a kenyérral való viszonyát nem szükséges bővebben vizsgálni,²⁴ ugyanakkor Ceres és a halál összefüggése eddig nem került a kutatások homlokterébe. Feltevésünk szerint azonban éppen ez teremt kapcsolatot az istennő alakja és a *mundus* között.

Ceres kapcsolatát a halállal és a temetési rítusokkal a Hateriusok sírján látható márvány dombormű érzékelteti legjobban. Az istennő itt együtt jelenik meg Mercurius, Proserpina és Dis Pater istenekkel. Ceres kezében fáklya és búzaszálak, Dis Pater botot fog, Proserpina pedig Mercurius *caduceus*ával látható. Ceres kivételével a másik három istenség mind a halottak világához kapcsolódik, hiszen Dis Pater és Proserpina a halottak uralkodói, Mercurius pedig a halottak lelkét vezeti az alvilágba. Ceres jelenléte a *chthonikus* istenek társaságában egyértelműen azt sugallja, hogy ő is kapcsolódott az alvilághoz és a halálhoz.²⁵ A megállapítást igazolja az is, hogy az istennő fontos szerepet játszik két, a halálhoz kapcsolódó szertartásban, a *porca praesentaneában* és a *porca praecidaneában*.²⁶ Az előbbi esetében purifikációs áldozatra volt szükség, amikor a család valamelyik családtag halála miatt beszennyeződött.²⁷ Ilyenkor a *porca praesentanea* áldozatát feltehetően azért kellett elvégezni, hogy az elhunyt örökös átvehesse az örökséget, tehát a szertartás elvégzése az örökösödés egyik alapfeltétele.²⁸ Ebből következik az is, hogy a *porca praesentanea* áldozata kötelező volt egy haláleset alkalmával. Az áldozatot Ceresnek ajánlották, és a szertartás legalább egy részét a holttest jelenlétében kellett végrehajtani.²⁹ A *porca praecidanea* áldozata ezzel szemben nem volt kötelező.³⁰ Az örökösök csak akkor mutatták be, ha a holttestet nem megfelelően temették el vagy a temetési szertartás közben valamilyen hiba történt.³¹ A megfelelő engesztelő szertartások elhanyagolásának következményeképpen a család tisztátalanná vált, a halál beszennyezte őket,

²² PEDRUCCI (2018) 627.

²³ MAGDUS (2020) 150–157.

²⁴ SPAETH (1996) 34–41; MAGDUS (2020) 155–156.

²⁵ DE ANGELI (1988) 152. fig.

²⁶ A két szertartásról bővebben: MAGDUS (2021) 29–33.

²⁷ WATSON (1971) 4.

²⁸ LE BONNIEC (1958) 92.

²⁹ SPAETH (1996) 54 elképzelhetőnek tartja, hogy ez tükröződik a *praesentaneus* kifejezés etimológiájában. Eszerint a szó a *praesens*ből származik, amelynek jelentése ugyanazon a helyen való tartózkodás, fizikai jelenlét. Néhány ókortörténész azonban elutasítja ezt az etimológiát. RADKE (1965) 88–89 szerint a kifejezés a *praesementaneus*ból származhat, jelentése betakarítás előtti, és valószínűleg agrár engesztelő áldozatra utal, nem pedig temetkezési szertartásra. Ez a magyarázat bizonyíték híján erőltetettnek tűnik, ráadásul Radke elutasította a *porca praecidanea* temetkezési jelentőségét. LATTE (1960) 101 szerint a *praesens* jelentése azonnali, késedelem nélküli, szemben a *novendialissal*, azzal a szertartással, amelyet nyolc nappal a halál után kellett elvégezni. Utóbbihoz bővebben lásd TOYNBEE (1971) 51.

³⁰ LE BONNIEC (1958) 106.

³¹ A rómaiak temetési szertartásáról, a *pompa funebris*ről bővebben HEGYI W. (2009) 70–77.



vagyis a társadalom által nem elfogadott állapotba kerültek. Ezt a helyzetet tudták orvosolni a *porca praecidanea* rituáléjával, melynek során az áldozatot szintén Ceresnek ajánlották fel.

A sertés Ceresnek történő engesztelő feláldozása különleges jogi és vallási jelentőséggel bírt, amit Cicero is tárgyalt a *De legibus* című művében.³² Cicero leírása szerint a rómaiak az áldozattal megszentelik a sírok területét, így azok vallásos félelemmel övezett, tiszteletben tartott helyek lesznek (*locus religiosus*). Az áldozat lehetővé teszi a vallási törvények (*religiosa iura*) alkalmazását, ettől fogva pedig a hely hivatalosan is temetkezési helynek számít. A sír egy határvonal, amennyiben fizikailag is elválasztja az élők világát a halottakétól. A sírhelynek megvan ugyan a helye a rendezett világban, de ki van szakítva környezetéből, hiszen a Ceresnek szentelt sertés vérével határvonalat húztak körülötte. Ezt bizonyítja Cicero azon állítása is, hogy a hamvasztás helyének nincs különleges vallási jelentősége mindaddig, amíg a temetkezési szertartásokat, beleértve a sertésáldozatot is, nem hajtják végre. Ezekkel a szertartásokkal felszentelik a sírt, vagyis kiemelik a profán világból ezt az elhatárolt területet, ami igen nagy jelentőséggel bírt a rómaiaknál.³³ A sírhely létrehozásában tehát a sertésáldozat vére a kulcsmomentum, a rómaiak határt hoztak létre a halottak világa és a profán világ között, kezdve a Cereshez kapcsolódó sertésáldozattal.³⁴ A föld életet ad, mert belőle nőnek az emberiség számára is nélkülözhetetlen növények. A sertésnek az áldozatbemutatás során kifolyt vére megtisztítja ezt a földet. Ami a földből nőtt ki, az a földbe is kerül vissza. Ez furcsa kettősség, hiszen az erőszak által elhullott sertés vérével kívánják végrehajtani a purifikációt, amelynek segítségével a termőtalaj is újra tiszta és termékeny lesz. Az áldozat bemutatásával a család ugyan kikerül a tisztátalan állapotból, de nemcsak a család, hanem maga a föld is beszennyeződik amiatt, hogy a halott nyughelyeként szolgál. Tehát a földet is meg kell tisztítani, hogy a *vérrel öntözött* föld később kalászt ringasson.³⁵

REMUS HALÁLA ÉS A MUNDUS LÉTREHOZÁSA

Ennek ismeretében vizsgáljuk meg újra Plutarchos *mundus*ról szóló leírását, kicsit tágabb összefüggésben:

„Remus, miután megtudta, hogy becsapták, megharagudott, s amikor Romulus árkot ásott a majdani falak köré, hol gúnyolta, hol meg akadályozta a munkát, végül pedig átugrotta az árkot. Erre némelyek szerint maga Romulus, mások szerint azonban egy Celer nevű társa leütötte Remust, s az holtan esett össze. A dulakodásban elesett Faustulus és testvére, Plistinus is, aki a mese szerint segítette Romulusékat felnevelni. ... Romulus a Remoriában temettette el Remust és két nevelőapját, s aztán folytatta a város építését. Etruriából férfiakat hívott, akiknek, mint egy szertartáson, bizonyos szent szokások és iratok alapján, irányítaniuk és magyarázniuk kellett mindent. A mostani Comitium helyén kerek gödröt ástak, és abba mindazon dolgokból, amit megszoktak

³² Cic. *Leg.* 2. 55. Cicero expressis verbis nem említi, hogy sertésáldozatot mutattak be, de ezt a hivatkozott források alapján feltételezhetjük.

³³ HEGYI W. (2013) 60–66.

³⁴ MAGDUS (2021) 29–30.

³⁵ Az állati áldozat bemutatása gyakori az ókori Rómában. Kiváló példa erre a *lustratio*, ami tisztító és kiegészztelő szertartás volt. Bővebben lásd LENNON (2015) 65–89.



és megszerettek, vagy ami természettől fogva szükséges volt számukra, behelyeztek valamit, végül mindenki hozott egy-egy marék földet onnan, ahonnan származott, és mindezt együtt beledobálták a gödörbe. A gödröt, akárcsak az eget, mundusnak nevezték, s ez lett a középpont, ami körül a város területét megrajzolták. A városalapító ekkor érc ekevasat illesztett az ekébe, eléje bikát és tehenet fogott, s az ekeszarvát saját kezével fogva, mély barázdát vont a város határai körül. A nyomában menőknek az volt a dolguk, hogy az ekevassal felfogatott rögöket mind befelé fordítsák, s egyet se hagyjanak kifelé fordulva.³⁶

A Romulus-életrajz két egymást követő fejezetének leírása nagyon sok információt tartalmaz, amelyek talán összefügghetnek. Az első fontos momentum, hogy Remus átugrotta a későbbi várfalat jelző árkot, ami a város határaként szolgált.³⁷ A második fontos mozzanat Remus, Faustulus és Plistinus erőszakos elhalálózása. Megtörténik a halottak eltemetése, majd megjelennek az Etruriából érkező vallási szakértők és létrehozják a *mundus*. Véleményünk szerint Remus bűnös cselekedete volt a *mundus* létrehozásának kiváltó oka.³⁸

Ceres nagyon erősen kötődik a határvonalakhoz és a liminalitáshoz. A római *pantheon*ban nem ő az egyetlen ilyen istenség, ugyanakkor nem feledhetjük szerepét a *mundus* kapcsolatban. Mindenesetre Remus határátlépése nem marad büntetlen, elveszti életét és eltemetik Remoriába. A hely pontos meghatározása bizonytalan, de Remoria egyértelműen Róma város falain kívül helyezkedett el.³⁹ Az a tény, hogy Remust a város határain kívül kellett eltemetni, semmiképpen nem lehet véletlen, hiszen megsértette a határokat, és így a határokat őrző istenség(ek)et. Romulus, a város elöljárója mint városalapító nem tudja, hogyan kell kezelnie vallási szempontból a helyzetet.⁴⁰ Azzal, hogy Remus átugrotta a határokat, nehéz helyzetbe hozta a Várost, hiszen a határok diszfunkcionálisak lettek, nem tudták megfelelően ellátni a feladatukat. Ezt az állapotot valahogyan helyre kell állítani, úgyhogy logikus lépésnek tűnik Remus városon kívüli eltemetése. Remus megsértette a társadalmi szabályokat, aminek

³⁶ Plut. *Rom.* 10–11: ἐπει δ' ἔγνω τὴν ἀπάτην ὁ Ῥέμος, ἐχαλέπαινε, καὶ τοῦ Ῥωμύλου τάφρον ὀρύττοντος ἢ τὸ τεῖχος ἔμελλε κυκλοῦσθαι, τὰ μὲν ἐχλεύαζε τῶν ἔργων, τοῖς δ' ἐμποδῶν ἐγένετο. τέλος δὲ διαλλόμενον αὐτὸν οἱ μὲν αὐτοῦ Ῥωμύλου πατάξαντος, οἱ δὲ τῶν ἐταίρων τινὸς Κέλερος, ἐνταῦθα πεσεῖν λέγουσιν. ἔπεσε δὲ καὶ Φαιστύλος ἐν τῇ μάχῃ καὶ Πλειστίνος, ὃν ἀδελφὸν ὄντα Φαιστύλου συνεκθρῆναι τοὺς περὶ τὸν Ῥωμύλον ἱστοροῦσιν. ... ὁ δὲ Ῥωμύλος ἐν τῇ Ῥεμορία θάψας τὸν Ῥέμον ὁμοῦ καὶ τοὺς τροφεῖς, ᾠκίζε τὴν πόλιν, ἐκ Τυρρηνίας μεταπεμψάμενος ἄνδρας ἱεροῖς τισὶ θεσμοῖς καὶ γράμμασιν ὑψηγομένους ἕκαστα καὶ διδάσκοντας ὥσπερ ἐν τελετῇ. βόθρος γὰρ ὠρύγη περὶ τὸ νῦν Κομίτιον κυκλοτερῆς, ἀπαρχαί τε πάντων, ὅσοις νόμῳ μὲν ὡς καλοῖς ἐχρῶντο, φύσει δ' ὡς ἀναγκαίοις, ἀπετέθησαν ἐνταῦθα. καὶ τέλος ἐξ ἧς ἀφίκτο γῆς ἕκαστος ὀλίγην κομίζων μοῖραν ἐβαλλὼν εἰς ταῦτα καὶ συννεμίγνυον. καλοῦσι δὲ τὸν βόθρον τοῦτον ᾧ καὶ τὸν δλωμπὸν ὀνόματι μοῦνδον. εἶθ' ὥσπερ κύκλον κέντρον περιέγραψαν τὴν πόλιν. ὁ δ' οἰκιστὴς ἐμβαλὼν ἀρότρον χαλκῆν ὕνιν, ὑποξέυζας δὲ βοῦν ἄρρενα καὶ θήλειαν, αὐτὸς μὲν ἐπάγει περιελαύνων αὐλακα βαθεῖαν τοῖς τέρμασι, τῶν δ' ἐπομένων ἔργον ἐστίν, ἃς ἀνίστησι βόλους τὸ ἄροτρον, καταστρέφειν εἴσω καὶ μηδεμίαν ἔξω περιορᾶν ἐκτρεπομένην. Μάθη Elek fordítása.

³⁷ Romulus és Remus testvéri kapcsolatának meghatározó eleme a versengés. Véleményünk szerint a fal átugrása is ehhez a versengéshez köthető. Bővebben lásd: HEGYI W. (2018) 58.

³⁸ Az egyik testvér feláldozása az indogermán teremtésmítoszokban visszatérő elem. Vö. PUHVEL (1975) 146–157.

³⁹ WISEMAN (1995) 113.

⁴⁰ HEGYI W. (2018) 58 pontosan fogalmazza meg a Remus halálát követő állapotot: „A Város fala térbeli és időbeli határ is, egy határ, ameddig az ikrek együtt jutottak el, de ami mögé, Rómába már csak egyikük léphetett be.”



következtében a rend felbomlott, ezért el kell távolítani a társadalomból, tehát fizikai értelemben is távol kell helyezni.

Róma település legkorábbi szakaszainak vizsgálatát jól ismert problémák korlátozzák. Az Urbs a történelem során folyamatosan lakott volt, így nem lehetséges minden ókori építményt azonosítani. Már az antik szerzők is hangsúlyozzák, hogy a római várostér meghatározásában és szervezésében milyen fontos szerepet játszott a vallás. Az alapítási szertartások terén az etruszk vallás presztízse olyan nagy volt, hogy a római hagyomány szerint még az Urbs alapítása is etruszk rítus szerint történt, ahogy ezt Plutarchos is megerősíti.

A bűnös Remus fizikai eltávolítása nem elég, etruszk vallási szakértőkre van szükség, hogy a segítségükkel folytatódhasson a város építése. Szakirodalmi közhely, hogy az etruszkoknál jelentős halottkultusz bizonyos elemeit a rómaiak átvették, és ilyen elem a *mundus* is.⁴¹ A *mundus* megjelenésénél és funkciójánál fogva igen hasonlatos a sírokhoz. A történet szerint az etruszk vallástudósok pontosan meghatározták a *mundus* helyét, továbbá elhelyezték benne mindazon dolgokat, amelyek fontosak, továbbá mintha áldozat bemutatására is sor került volna.⁴²

Úgy véljük tehát, hogy a *mundus* egy sír, amit Remus halálához köthetünk. Egy rituális sír, amelyben rituálisan feláldozzák, majd eltemetik azokat a dolgokat, amelyek a legszükségesebbek az emberi léthez. Ehhez hasonló rituálék egyértelműen kötődnek a római Ceres- és a görög Démétér-kultuszhoz is. Szerte Itáliában és Magna Graeciában találhatóak Ceres- és Démétér-szentélyek, amelyekben hasonló gödröket tártak fel, bennük mindenféle növényi és állati maradványokkal, illetve az ezeket ábrázoló votív szobrocskákkal.⁴³ Külön kiemeljük az Itáliától távol eső Knidos Démétér-szentélyét, ahol tudomásunk szerint az élettelen sertésáldozatokat leeresztették az átjárót jelképező szakadékba, majd a rothadó húst hónapokkal később felhozták, és áldozati célra használták fel.⁴⁴ A római *mundus* esetében a városalapítás vonatkozásában nem erről van szó, bár a szertartás mozgatórugója hasonló. Megtörtént a bűnös cselekedet, a testvérgyilkosság, ráadásul a halott Mars isten fia. Ezután engesztelő áldozatot kellett bemutatni, hogy helyreálljon a kényes rituális egyensúly.⁴⁵ Ezen a ponton érdemes hivatkoznunk Macrobius egyik szöveghelyére, ahol Varrót idézi:

„et cum Mundus patet, nefas est proelium sumere... quod sacrum Diti patri et Proserpinae dicatum est meliusque oclusa Plutonis fauce eundum ad proelium putaverunt. Unde et Varro ita scribit: Mundus cum patet, deorum tristium atque inferum quasi ianua patet. Propterea non modo proelium committi, verum etiam dilectum rei militaris causa habere ac militem proficisci, navem solvere, uxorem liberum quaerendorum causa ducere, religiosum est.” (Macrob. Sat. I.16.16–18)

⁴¹ FOWLER (1912) 26.

⁴² Itt mindenképpen ki kell térnünk a *favissa* fogalmára. A *favissa* a görög *bothros*hoz hasonlóan rituális felajánló gödör, amelybe a felajánlásokat tették és tárolták. A *favissa* és a *mundus* viszonyának vizsgálata szétfejténi jelen tanulmány kereteit. Bővebben lásd HACKENS (1963) 71–99.

⁴³ WHITE (1967) 335–352; DIETRICH (1962) 140; BEVAN (1986) 82.

⁴⁴ BEVAN (1986) 82.

⁴⁵ Ceres és a halál utáni purifikációról lásd MAGDUS (2021) 29–30.



Itt a *mundus* az alvilág uralkodóihoz, Dis Paterhez és Proserpinához, az alvilági istenekhez (*tristes atque inferni dei*) kapcsolódik, és a *mundus* megnyitásának rituáléja valószínűleg összefüggésbe hozható Ceressel. A *mundus* egy átjáró (*ianua*) a fent említett istenségekhez (*faucis Plutonis*). Azok a napok, amikor a *mundus* nyitva volt, kedvezőtlenek, nem alkalmasak nyilvános ügyek intézésére. Macrobius kiemel egy sor intézkedést, amelyek elsősorban a katonaságra és a katonáskodásra vonatkoznak. Ezen intézkedések célja feltételezhetően az volt, hogy megakadályozzák, hogy a katonai vállalkozások szerencsétlenül végződjenek. Azonban a tiltás nemcsak katonai jellegű dolgokra terjedt ki, hanem az élet számtalan más területére is. Semmit nem volt szabad nyilvánosan végezni, hogy ne sértsék meg a határokat és a köztük bolyongó holt lelkeket. Ez a tény és a *mundus* létrehozásával kapcsolatos körülmények rámutatnak bizonyos összefüggésekre. Az általános tilalom célja talán az volt, nehogy bármiféle cselekedet erőszakhoz, esetleg halálhoz vezessen.

A *mundus* létrehozásában nagy szerepet játszott Remus erőszakos halála, de az eset számos egyéb problémát is felvet.⁴⁶ Remus megsértette ugyan a város határait, de meggyilkolása önkényes volt, a megfelelő tisztító áldozatokat pedig nem hajtották végre, csak később.⁴⁷ Ha sikerül a történetről lehántanunk a különböző ráakadó rétegeket, akkor bizonyos megállapításokat megengedhetünk magunknak. Megkockáztatható, hogy Remus halála nélkül Róma alapítása nem következik be, vagy nem úgy megy végbe, ahogyan ma ismerjük.

KONKLÚZIÓ

A tanulmányban Ceres szerepének és összetett alakjának egyik részét igyekeztünk részletesebben megvizsgálni. A *mundus Cereris* megnyitásával a rómaiak célja az volt, hogy kiengeszteljék a halottakat, akiknek lelke ilyenkor rövid időre meglátogathatta az élők világát. Ettől azt várták, hogy az év hátralévő részében az eltávoztak elégedettek maradjanak, és ne okozzanak gondot az élőknek. Úgy gondolták, ha az élők és a holtak közötti határvonalat csak átmenetileg szakítják meg, akkor azzal végül is megerősítik a határt, és általában fennmaradhat a *status quo*. A határvonal szerepe a római vallásban rendkívül fontos volt. Ez akadályozta meg a természetfeletti erővel rendelkező halottakat abban, hogy az élőknek ártsanak. A *mundus* megnyitása tehát a rómaiak túlvilággal kapcsolatos hiedelmeinek vallási alapjához kapcsolódik, melynek során az élők elismerik és erősítik az egymáshoz való viszonyukat, valamint az ősökhez való kötődésüket.

A *porca praesentanea* és a *porca praecidenea* szertartása jó példa arra, hogyan jelenik meg Ceres mint a halállal kapcsolatos istenség a római emberek életének végén. Mindez mitológiai síkon is megmutatkozik Proserpina elrablásának történetében. Dis Pater elrabolja és magánál tartja Proserpinát. Ceres megkeresi lányát, végül Jupiter közbenjárására Proserpina az év felét az alvilágban tölti, míg az év másik felét anyjánál. A történetben már az ókorban is az évszakok váltakozását jelentő szimbólumot láttak. Az időjárás körülményeknek köszönhetően a mezőgazdasági munkákat tavasztól őszig tudták végezni, télen már nem. Proserpina évszakok körforgását jelképező vándorlása ugyanakkor óhatatlanul a halál és az élet váltako-

⁴⁶ Remus hibájáról és Romulus bűnösségéről bővebben lásd PUHVEL (1975) 150–151.

⁴⁷ A tisztító áldozatokat valószínűleg azért nem hajtották végre, mert nem tudták a módját, és éppen ezért volt később szükség az etruszkokra.



zását juttatja eszünkbe.⁴⁸ A képzettársítás nem véletlen, hiszen tavasszal, amikor megkezdődnek a mezőgazdasági munkák, új lendületet vesz az élet a földeken, míg ősszel, illetve télen, semmi nem terem meg és látszólag minden elhal. Ceres ebben az értelemben kapcsolatban áll az alvilággal, amit a jól felépített mitológiai történet is alátámaszt.

A *mundus* megnyitása nemcsak az egyénekről szól, hiszen állami szintre emeli az élők és holtak közötti kapcsolatot. Fontos, hogy ne csak a *populus Romanus*, hanem az állam is vállaljon részt a halottak emlékének gondozásában és annak ellenőrzésében. Láthattuk, hogy Plutarchosznál Remus bűne és halála mintha szorosan összefüggene egy *mundushoz* hasonló objektum létrehozásával. Fel kell tennünk a kérdést, hogy melyik volt előbb: a szertartás vagy Remus halála? Minden bizonnyal a rítus maga, hiszen az etruszk vallástudósok már pontosan tisztában voltak a probléma megoldásának lehetőségeivel, ismerték a szertartást, ha mára már el is halványult annak eredete. A rituálét a rómaiak elfogadták és beépítették a saját rendszerükbe, és lassan a *mundus* valóban *penussá* válhatott, ahogy azt Fowler is feltételezte.

A legfontosabb tanulság a Ceres alakja körül kialakult kettősség: élet és halál, a holtak és élők világa, az évszakok változása, ami szintén az életet és a halált jelképezi. Ha a rómaiak az előírásoknak megfelelően áldoztak az istennőnek, akkor bőséges termésre számíthattak, ha ez nem történt meg, akkor aszályra és éhínségre, vagyis itt is az élet és a halál jelenik meg. Ha a rítusokat rosszul, esetleg egyáltalán nem végzik el, akkor a társadalmi rend egyensúlya felborul, aminek eredménye éhezés és halál. Ezt az állapotot mindenképpen orvosolni kellett. A *porca praesentanea*, a *porca praecedenea*, valamint a *mundus* megnyitása segítségével visszaáll a természetes és társadalmi rend.

BIBLIOGRÁFIA

- DE ANGELI, S. (1988). Ceres. *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* IV.
- BEVAN, E. (1986). *Representations of Animals in Sanctuaries of Artemis and Other Olympian Deities*. Oxford
- LE BONNIEC, L. (1958). *Le culte de Cérés a Rome des origines a la fin de la République*. Párizs
- CHIRASSI-COLUMBO, I. (1984). Cerere. In: M. Geymonat–F. Della Corte (eds.) *Enciclopedia Virgiliana*. Róma, 746–748.
- COARELLI, F. (1983). *Foro Romano: Periodo arcaico*. Róma
- DIETRICH, D. (1962). Demeter, Erinys, Artemis. *Hermes*, 90: 129–148.
- EDWARDS, C. (2007). *Death in Ancient Rome*. New Haven–London
- ELIADE, M. (2019). *A szent és a profán*. Budapest
- FOWLER, W. W. (1912). Mundus Patet. 24th August, 5th October, 8th November. *JRS*, 2: 25 – 33.
- VAN GENNEP, A. (2007). *Átmeneti rítusok*. Budapest
- HACKENS, T. (1963). Favisae. In: DE RUYT, F. (eds.) *Études étrusco-italiques. Mélanges pour le 25e anniversaire de la chaire d'Étruscologie à l'Université de Louvain*. Louvain, 71–99.
- HEGYI W. GY. (2009). Ősök, maszkok, utódok. A pompa funebris Rómában. *Ókor*, 8: 70–77.
- HEGYI W. GY. (2013). Róma határai: a Lupercalia. *Ókor*, 12: 60–66.
- HEGYI W. GY. (2018). *Mos és res publica*. Budapest

⁴⁸ VAN GENNEP (2007) 174–175 szerint az ókorban az évszakokhoz kötődő szertartások (Osiris-, Adonis-, Attis-kultusz) színpadi újrarájátszásának oka a halál és az újjászületés motívuma.



- LATTE, K. (1960). *Römische Religions geschiente*. München
- LENNON, J. J. (2015). Victimarii in Roman Religion and Society. *PBSR*, 83: 65–89.
- MAGDELAİN, A. (1990). *Jus imperium auctoritas. Études de droit romain*. Róma
- MAGDUS T. (2020). Megjegyzések az Ara Pacis Tellus-Panelje központi alakjának azonosításához. *AntTan*, 64: 150–157. sk.
- MAGDUS T. (2021). Halál, születés, házasság, beavatás. Ceres istennő alakjának megjelenése a római liminális rítusokban. *Vallástudományi Szemle*, 17/2: 27–46.
- PAILLER, J.-M. (1988). *Bacchanalia. La répression de 186 av. J.-C. à Rome et en Italie*. Róma
- PEDRUCCI, G. (2018). The mundus Attinis in the Lucanian Consilinum (Campania) as a Metaphor of Death and Re-Birth. *AAntHung*, 58: 625–639.
- PUHVEL, J. (1975). Remus et frater. *HR* 15: 146–157.
- RADKE, G. (1965). *Die Götter Altitaliens*. Münster
- TOYNBEE, J. (1971). *Death and Burial in the Roman World*. New York
- WATSON, A. (1971). *The Law of Succession in the Later Roman Republic*. Oxford
- WHITE, D. (1967). The Post-Classical Cult of Malophoros at Selinus. *AJA*, 71: 335–352.
- WISEMAN, T. P. (1995). *Remus: A Roman myth*. Cambridge

SUMMARY

One of the most important rites of passage associated with the goddess Ceres was the opening of the *mundus*. The *mundus* was an object in Rome, the opening of which was a state ritual and held on special occasions. As long as the *mundus* was open, the spirits of the dead roamed the world, so any activity carried out at that time was threatened by bad omens. Much controversy surrounds the issue of the *mundus*, since we do not know the form of its appearance, its exact location and origin are also shrouded in darkness. In our study, we are looking for the answer to how Ceres, as an agricultural deity, was connected to the duality of life and death, why the *mundus* is connected to her figure, and how this appears in the works of Roman authors. We would also like to pay attention to how the *mundus Cereris* came to be when Rome was founded, what its purpose was and what it could mean to the Romans of the time.

Keywords: Ceres, *mundus*, Remus, rite of passage, foundation

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

